

Legenda o Šestovu

Mirko ĐORĐEVIĆ

1. Gotovo svaki pristup delu Lava Šestova, bilo da se radilo o njegovu umovanju ili pak o tumačenju njegova književnog dela – poslednje je konkretna tema kojom se mi već godinama bavimo – ne zaobilazi, a reći ćemo da i ne može to učiniti, famoznu *legendu o Šestovu*. U tom smislu i naš osvrt ovde i sada neće biti iznimka. I danas, jednako kao i pre mnogo godina, gotovo svi problemi u delu Šestovljevom stoje otvoreni, stoje u znaku pomenute legende, pa je to i razlogom više da se bavimo upravo njome.

Ono što najpre udara u oči svakom ko započne da čita Šestova jeste odsustvo »sistema«, barem se nešto slično ne može naći u smislu koju ta reč ima u filozofskom vokabularu – i nije nimalo čudno što ga prate odrednice kakve su »antifilozof«, filozofski anarhista i slične. Jednom je francuski mislilac G. Matznief u nastojanju da sažeto prikaže smisao Šestovljevog načina mišljenja upotrebio kao naslov filozofskog *antrefileta* reči *Super flumina babylonis*. I doista, misao Lava Šestova ne izvire iz spekulacije dokonoga uma, ne odeva se u kategorije znanih ili inoviranih sistema, u njoj ima nečeg neobičnog. Česlav Miloš ima pravo kada kaže da ta misao izvire iz očajja, hrani se očajem, ali, dodajmo mi – ta misao i pritiče upomoć svakom očajju, pomaže mu da traži i da nalazi svoj, samo svoj susret s Bogom. On je mnogo pisao u takvim graničnim situacijama, u trenucima koje je psalmopevac prikazao govoreći nam o očajnicima *na rekama vavilonskim*. Štaviše, oni koji bolje poznaju delo tog mislioca znaju da su za Šestova to bili jedini, posebno privilegovani trenuci u kojima se može razmišljati. Posebno to valja imati na umu ako se zna da je posredi tajna, nešto vezano za već pomenutu legendu o Šestovu. A za odgonetanje »legende« do sada su ponudeni razni ključevi i sve do sada – barem koliko mi znamo – odgonetke nema.

Ni Baranova Šestova nije odmakla daleko – posredi je bolest veli ona u svojoj dvotomnoj studiji, neka vrsta nervnoga rastrojstva, o čemu nema više podataka. Bolest i stvaranje nisu sasvim nejasni kao problem, ali Šes-

tovljevo delo je zdravo, u njemu nema morbidnih regresija, ono je celovito, utemeljeno kako to malokad biva, upravo onako kako to čini mislilac o kojemu je rečeno kako to Rusi kažu, da je »odnodum« – čovek koji jednako sledi jednu ideju. Ipak, nešto se dogodilo, u pitanju je neka *intimna katastrofa*, jer nam to potvrđuju i stranice Šestovljevog *Dnevnika*. Nevolja je međutim to, što se i na tim stranicama ne nalazi neki jasniji odgovor o svemu tome. Plotin ili Spinoza, reći će potom Šestov, sagradili su celoviti sistem, ali se ipak sam Šestov vraća na neke bizarne detalje koje filozofski favorizuje – Plotin je patio od nekakvih gnojnih čireva i to ga je dovelo do očajanja, a Spinoza se u trenucima mučnina spasavao priređujući borbe pauka, u kojima su se ta stvorenja međusobno proždimala. Očevidno, svakom je dosuđeno to da mu razum ne rešava sve, svak se pre ili kasnije suoči s onim što Šestov naziva »iracionalni ostatak«. Ne-ki dalje u tumačenju Šestovljeve »tajne« pominju groznu patnju koja je usledila nakon saznanja da nema dara da postane operiski pevač ili pak nezadovoljenu žudnju da se ostvari kao pesnik, što god bilo, dogodio se neki udar u samom korenu bića, koji je i doveo dotle da se čitav život oseća kao neko ko je »iskorenjen«, pri čemu ne bi valjalo taj Šestovljev termin – ima ga u naslovu jedno njegovo delo – svoditi na ono što Francuzi podrazumevaju kada upotrebe poznatu reč *déracinement*. Šestov je, barem nam to govore sva saznanja koja su nam pristupačna, preživeo ono što bi najbolje bilo označiti terminom *raptum*, o čemu on piše i najsajjnije stranice u svojim poznijim spisima. Kad mu je bilo samo šest godina – samo ćemo još to ovom prilikom pomenuti – kidnapovala ga je grupa revolucionara, koji su ucenili njegova oca, starog Jevrejina milijardera. Ruska vlada odbila je da se pogađa s otmičarima, a tako je postupio i Šestovljev otac, pa je samo »slučaj« hteo da dečak ponovo ugleda slobodu. Nije isključeno da je već tada ugledao očajničke predele u kojima je čovek apsolutno sam, nije isključeno da se tu oblikovala svest koja je i kasnije žudila da nađe odgovor na ona pitanja na koja odgovor ne nude knjige čak i najumnijih mudraca.

Pogledajmo samo neke njegove misli, one koje će se u njegovu delu najupornije ponavljati.

»Nauku, umetnost, filozofiju i religiju ljudi su stvorili samo zato da nekako izađu na kraj s groznim, strašnim preprekama s kojima se susreću na svom životnom putu.« Tako kaže taj mislilac koje je evropsko filozofsko nasleđe poznavao zaista valjano, sasvim svestan toga da postoji samo jedan problem – smrt, i samo jedan odgovor, koji se mora tražiti samo od – Boga.

Tako je Šestov i filozofirao u patnji i očajanju, svestan da mu »ključevi razuma« ne mogu mnogo pomoći. U nastojanju da tu tajnu ipak protumači, izgradio je čitav sistem originalnog tumačenja književnog dela Lava

Tolstoja, obrativši pažnju na jednu malo poznatu činjenicu iz života velikog pisca. Jednom je Tolstoj, govoreći o nedaćama svoga života, o najdubljoj nesreći koju je osećao, kazao čudnu frazu – »Eh, da mi je da stradam!«. Nikom od prisutnih te reči nisu bile jasne – pisac na vrhuncu svetске slave žudi za patnjom, čovek koji je imao sve obilje zemaljske sreće čezne za patnjom!? No, prema Šestovljevu tumačenju, međutim, te su reči ključ za razumevanje Tolstojeva dela, ali je – naglašava on – nevolja to što ljudi ne čuju nešto slično, a kada čuju, ne shvataju. Te reči, kaže Šestov – i on od toga gradi čitav sistem tumačenja – nisu slučajne, one često odjekuju u istoriji, one su glasovi očajnika koji sede na večnim *rekama vavilonskim*. U svom delu *Sola fide*, u kojemu se raspravlja o problemima srednjovekovne i moderne filozofije, taj je mislilac navodio frazu Svete Tereze – *Pati, Domine, aut mori!* To je, prema Šestovu, ono što je i Tolstoj kazao, što su svi ponavljali u časovima kada se nisu mogli zadovoljiti polovičnim odgovorima koje nudi nemoćni ljudski razum.

Taj vapaj svete Tereze Šestovljevo je polazište. S tačke gledišta ljudskoga razuma i ljudske logike on je nešto besmisleno, ali će Šestov to popratiti svojevrsnim komentarom: »Bezumlje ima svoj samostalni izvor, svoju smelost i svoju snagu, i, ko zna, možda i svoju istinu.«

Rečeno je time mnogo i o svetoj Terezi, i o Tolstoju ili Dostojevskome – duže se na tome nećemo zadržavati – ali je najviše rečeno o Lavu Šestovu. Bogu se mora ići hteli to ili ne hteli, i to ne treba da bude praćeno strahom, čak ni kada je – strašno.

2. U jednoj je prilici sam Šestov – reklo bi se ne slučajno – naveo poznate reči danskog mislioca Kjerkegora: »Objašnjenje koje ja skrivam u dubini svoje duše, konkretno objašnjenje koji bi još tačnije opisalo moj užas – takvo objašnjenje ja nikada ponuditi neću.« Da li se »intimna katastrofa« samog Šestova može porediti sa nečim sličnim kod danskog mislioca – u drugim prilikama Šestov se od toga ograđuje – o tome bi se moglo posebno razgovarati, ali je izvesno ono što Viktor Jerofejev označava kao »dar anđela smrti«. Šestov je dakle zapravo tako objašnjavao veliku promenu u shvatanjima kod Dostojevskog, pri čemu valja imati na umu da Šestov ne misli da je promena posledica robije koju je veliki pisac izdržavao u Sibiru. Šestovljeva se misao otvara mnogo dublje – ljudima je jednom Istina bila otkrivena, oni su živeli u punoći božanske Istine, u raju pre Edenske katastrofe, ali se ljudima na putu nazad gubila dragocena tekućina otkrovenja, pretvarala se u nešto »ljudsko, odveć ljudsko«. To se dogodilo Mojsiju na povratku sa Sinaja, srednjovekovnom misliocu Petru Damnijaniju, Dostojevskom, koji pokušava da kaže svoje vizije i tolikima drugima. Razum i granice njegove nisu ključ i krajnja granica onoga za čim čovek žudi. Istina nije samo u razumu i na Zemlji – ona je najčešće u ponorima, u *podzemlju*, kako bi to Dostojevski rekao.

Da bismo se približili Šestovljevu načinu razmišljanja, zadržimo se, makar najkraće, na njegovu tumačenju poznatog pojma iz sfere Ničeove »metafizike«.

Naime, kada bi u Ničeovu sistemu problem »večnoga vraćanja« bilo moguće svesti na ono što je inače poznato o večnom vraćanju, problema, kaže Šestov, ne bi ni bilo. Jer u Ničeovu slučaju reč je o potrebi za *utehom*, a uteha nije racionalna kategorija, pa se, dakle, mora objasniti šta se to dogodilo Niču u gorama Engadina. Jednostavnije rečeno, i za ovu priliku svedeno mišljenje Šestova, i Niče se pita samo o jednom: o žudnji za spasenjem, onaj Bog koji se nudi u paradoksu, u apsurdu, u bezumlju, onaj Bog koji može da učini da ono što je bilo bude kao da nije bilo ili, kako bi rekao sam tvorac tog glasovitog paradoksa – Damijani – onaj Bog koji može da učini kao da osnivanja Rima nije ni bilo. Od takvog paradoksa Šestov polazi i takvim se paradoksima jednako vraća.

Tu smo pred osnovnim problemom njegova mišljenja: nema odgovora u granicama razuma ili ga ima, ali nam nije dovoljan. Odgovor se mora tražiti u stanju koje je posebno – u *apsurdu*.

Često se i danas pojam apsurdna u Šestova dovodi u vezu s Kamijevim shvatanjem tog pojma, pri čemu se zaboravlja upravo jedno Kamijevo objašnjenje: »Šestovu je razum uzaludan, ali postoji i nešto iznad razuma«, kaže francuski pisac, ali kada sam treba da odredi prirodu Šestovljevog Boga, kaže da je taj bog »hirovit«, ćudljiv. Međutim, Kami se ipak najviše približio definisanju pojma Boga kod Šestova: »Kada Šestov, s druge strane, suprotstavlja svoj apsurd važećem moralu i razumu, on ga naziva istina i iskupljenje.« Šestovljevom se Bogu, prema svemu sudeći, stiže kroz strah i drhtanje, ali tako da pred jednim nađenim Bogom nema straha i drhtanja; stiže se kroz muku i nevolju, ali kada se nađe, to više nije zadovoljstvo uma nakon naporna truda, već uteha koju neprekidno isijava Utešitelj. Negde na pučinama ličnoga očaja, u osamljenosti i na pučini beznadežnosti i apsolutne iskorenjenosti rađa se Šestovljev Bog, koji nije bog filozofa, već otac. U *Dnevniku misli*, u kojemu smo mi tragali za odgonetkom tajne, imamo i ovo mesto: »Samo onima koji više nemaju nikakve nade pomoći će Bog.« A tu nadu nije imao ni Avraam kada je polazio na goru, nije ju imao u duši ni F. M. Dostojevski, jer je večito bio pred onim što je osećao kao – *zid*.

I Berdjajev je u pravu kad kaže da je on ostao više Judej nego Grk. On je znao i svim je bićem osećao, svom snagom bića je naslućivao da Istina nije u Atini, već je u Jerusalimu, da nije u razumu mudraca, već je u srcima pastira i prostih radnika iz onih drevnih ribarskih zadruga na obalama jezera. Šestov je znao da Jevreji traže znake, a da Grci traže razum, ali da se Istini najviše mogu približiti oni koji se približavaju Rasketome.

I nismo slučajno parafrazirali reči svetog apostola Pavla – on je jedan od Šestovu omiljenih pisaca.

3. Da bi nam u ovakvu sažetu osvrtu bila jasnija Šestovljeva misao, njegov način razmišljanja, njegovo »bogoiskateljstvo«, podsetićemo se onih okvira od kojih se on ne odvajava kada promišlja ljudsko duhovno iskustvo. Na jednoj strani imamo, reći će u bezbrojnim prilikama Šestov, kraljevski put razuma, a na drugoj pak hiljadu i jednu noć ljudske misli koja se nije mirila s onim što je ljudski razum nudio. Na jednoj je strani Atina, a na drugoj Jerusalim (tu će figuru Šestov preuzeti od Tertulijana), na jednoj strani je dnevna svetlost racionalizma, a na drugoj je, »podzemlje« (taj će pojam Dostojevskog Šestov oblikovati na specifičan način i dati mu značenje filozofskog denominativa).

Neka uproščavanja, kakva podrazumeva ovakva »panorama ideja«, pripadaju samo Šestovu: sam on ih svesno prihvata uveren da se upravo jedna takva ideja mora nametnuti savremenom čoveku.

»Bilo bi međutim pogrešno«, kaže Šestov, »verovati da je ideja o 'ključevima razuma' nastala u početku naše ere i da ju je katolicizam prvi formulisao. Ne, nije hrišćanstvo stvorilo tu doktrinu; mnogo pre hrišćanstva nju je proklamovao veliki prorok jednom malog naroda – Sokrat.« Od tada, osnažen i posvećen, antički pojam *logos* postaje ključ kojim će se na početku naše ere poslužiti crkveni oci u nastojanju da filozofski izkažu poruke Biblije. Međutim, ako se prihvati grčki pojam *logosa*, ako se prihvate »ključevi razuma« i jedino takvi ključevi, onda se ukida svaka mogućnost da se reč Božja relevantno izrazi. Zato se Šestov i bavi famoznom, kako on kaže, Filonovom izdajom. Filon je izabrao kompromisno rešenje, opredelio se za alegorijski način, jer je, mislio je, to bio jedini način da se »spasonosne« misli nekako kažu, da se iskaže misao koja je ljudima objavljena iz Jerusalima. No, nastavlja Šestov, budući da su Platon i Mojsije progovorili istim jezikom, i kasnije će se sve završiti helenizacijom; dakle, dobićemo, inzistira Šestov, nemoćnog boga četvrtoga jevandjelja. Bolje je bilo – to Šestov više puta naglašava – da se europska misao zaputila drugim putem, bolje bi bilo da je razum još tada bio poražen i da se misao zaputila putem traženja smisla koji se sačuvao u *večnoj Knjizi*. Filon je znao, dodaje Šestov, o čemu se radi, ali nije ništa mogao da učini.

Zbog toga se Šestov u svom traženju Boga vraća *Svetom pismu*; između Hegela i Jova bira biblijskog patnika. I to je njegov »ključ«.

Često će se Šestov vraćati onome iz Spinoze: *Non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere*. Nauka i ljudski razum su prihvatili samo ono *intelligere*, dok je sve drugo odbačeno u »literaturu«.

Da bi se bolje shvatio način na koji Šestov razrešava problem u krugu ideja koje smešta u takve okvire, valja spomenuti se njemu omiljene izre-

ke svetog Avgustina: »Dižu se neuki i otimaju nebo, a mi sa svojim lede-
nim naukama, evo, valjamo se u puti i krvi! Zar nas je možda stid poći za
njima jer su nas pretekli, a nije nas stid da ih uopšte ne sledimo?« Prema
Šestovu, dakle, postoje dve vrste znanja, dve gnoseološke ravni kojim on
određuje istovetnu funkciju u osvajanju konačnog, punog znanja: ima fi-
lozofa koji dijalektičnom veštinom dokazuju svoje znanje, ali ima i »si-
ledžija« – ta se reč, kao što znate upotrebljava u našim starijim prevodima
Biblije – koji na neki drugi način zadobijaju »carstvo nebesko«. Prvima
Šestov nikako ne poriče mesto u istoriji ljudske misli, niti im spori ulogu,
ali drugima on obezbeđuje privilegovano, štaviše čak počasno mesto na
filozofskoj gozbi, kojima pripadaju svi Šestovljevi »junaci«: sveta Tereza,
Damijani, Dostojevski, Apostol Pavle, i »privatni« mislioci.

Još ćemo jednu njegovu misao istaći, od onih koje nam pomažu da
razumemo njegov način razmišljanja ili »stranstvovanje« po dušama, kako
on kaže.

U svom spisu *Prevladavanje samoočevidnosti* Šestov će svoju ideju naj-
eksplicitnije razviti. Jer i Platon je, kaže on, znao za »podzemlje«, samo je
to nazivao »pećina« i stvorio je prekrasnu parabolu koja je stekla svetsku
slavu, o ljudima koji borave u pećini. Malo dalje ruski filozof problem
vezuje za Dostojevskog, ali to je i neka vrsta ključa za razumevanje tajne
samoga Šestova, tajne njegovoga približavanja Bogu, približavanja bez
straha, odnosno u strahu da straha više ne bude.

4. Moramo reći na kraju da se Šestov vraća literaturi (ostavimo sada na
stranu zamerke da je on dobar pisac među filozofima i loš filozof među
piscima). To su zanimljivi stilski obrti, no u Šestovljevu slučaju problem je
mnogo dublji. Sam je Šestov, ne jednom, naglasio da sebe ne smatra knji-
ževnim kritičarem i doista nema nikavih dokaza da je on to bio u smislu
koji taj pojam uobičajeno podrazumeva. Prvo, njega ne zanimaju svi pisci,
nego oni koji pišu kad više nemaju nikakve nade; samo oni koji ne pišu
»dobroga imena radi«, već stavljajući sve na kocku, konačno, pa i bestid-
no rešeni da kažu sve ono o čemu se najčešće čuti. A knjige se i ne pišu –
reći će on – samo da bi se nešto kazalo već i da bi se mnogo toga prečuta-
lo. Jedno je, nastavlja on, glas pisca koji nam nameće ono što pripada
»svima«, jedno je propoved piščeva, to što bismo nazvali »ideologija«, a
sasvim nešto drugo kada pisac počne da govori vođen najdubljom potre-
bom da kaže i ono o čemu se čuti. Zato su njemu – evo još jednog para-
doksa – zanimljivija nezavršena dela velikih pisaca nego ona koja su za-
vršena, doterana, promišljena za naraštaje koji će o piscu dobro misliti. U
trenucima kad je sumnjao u besmrtnost duše Dostojevski je govorio gla-
sno, on je vikao, propovedao je na sav glas, ali zato, kaže Šestov, što i nije
imao dokaza za besmrtnost duše. U trenucima pak prosvetljenja, u trenu-

cima kada je negde u ponorima vlastitoga bića otkrivao istine o besmrtnosti duše, Dostojevski je govorio tiho, jedva čujno.

Umetnost nam je dana – navodi Šestov Ničea – da ne bismo umrli od istine. Ali, on sam to kritički prosuđuje, na umetnost kao laž ne treba pristajati, treba tražiti Istinu – Boga – pa makar umetnosti više i ne bilo.

Tako je Šestov čitao Tolstoja i Dostojevskog, Ibsena i Čehova, tako pristupa i Paskalu ili poslanicama svetoga Apostola Pavla. Sve je u tim dimenzijama istovredno, i veliko i malo, i završeno i nezavršeno, počeci i krajevi. Valja razlikovati »ljudsko, odveć ljudsko«, ono što je ljudskim jezikom izraženo od onoga što nam Bog otkriva i saopštava određenim zakonima.

Poslužićemo se samo još jednim primérom da bismo se valjano približili tom Šestovljevu Bogu. Niko pre njega nije uočio neke scene iz romana *Zločin i kazna*, nikom nije palo na um da i tako sudi o Dostojevskome. Naime, u romanu ima scena kada se student Raskoljnikov, nakon zločina i obuzet užasom, vraća ulicama tog sablasnog grada. On ne odlazi svom prijatelju Razumihinu, već odlazi bludnici Sonji i tu Dostojevski slika scenu u kojoj su ubica i bludnica nagnuti nad Biblijom, smireni, sasvim spokojni: nepismena mu devojka, njemu, obrazovanom petrogradskom studentu, objašnjava vaskrsenje Lazarovo i njemu je sasvim jasno da je to moguće, da je to istina, očevidna i neporeciva istina, jer to je bio On, sin Božji, koji je to činio. Ta istina – čak tako nađena, u takvim ponorima otkrivena – istina je koja približava Bogu.

Tom Bogu približavao se i Šestov i njegov se filozofski opus ne završava slučajno razmatranjem o Isusu Hristu kao iskupitelju. Ni najveće znanje ne utažuje žeđ za utjehom – poruka je Šestovljeve misli.

THE LEGEND OF SESTOV

Mirko ĐORĐEVIĆ

Summary

Sestov is known to have abandoned the philosophy of systematic thought. It is therefore not surprising that some call him an antiphilosopher, anarchist philosopher etc. The author cites Česlav Miloš who believes that Sestov's thought springs from despair, feeds upon despair and wishes to succor each despair. It wants to seek and find its own and only its own encounter with God. Sestov approaches God through fear and trembling but in such a way that once God is found there is no more fear and trembling. Thus, the author shows that Sestov returns to the Holy Scripture in his search for God and in the choice between Hegel and Job decides for Job.